

міністерств і відомств, місцевої адміністрації); 4) правотворчість глави держави; 5) судова правотворчість; 6) правотворчість органів місцевого самоврядування [3].

Правоутворення як процес утворення права складається з трьох етапів: гносеологічного, який відображає процес виникнення і становлення права у формі правосвідомості; матеріального – де право формується у результаті реалізації суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, що трансформуються у конкретні правовідносини; інституціонального – коли право виступає у вигляді норм права, які у сукупності утворюють систему. Тобто зміст поняття правотворення відображає процес появи права як результат соціального розвитку суспільства, що бере початок із з'ясування потреби у нормативному регулюванні суспільних відносин, створення концепції (ідеї, форми) такого регулювання, розроблення і прийняття правового акта та введення його в дію [4].

Отже, в результаті проведеного дослідження можемо дійти висновку, що правотворчість є одним із етапів правотворення, правова форма діяльності держави та уповноважених організацій з прийняття, зміни, призупинення дії і скасування юридичних норм. Правотворчість як правовому явищу, притаманна низка специфічних ознак та принципів. У залежності від різних критеріїв розмежування розрізняють такі види правотворчості як законотворчість, правотворчість суду, договірна та санкціонована правотворчість тощо.

Список використаних джерел

1. Ведерніков Ю. А., Папірна А. В. Теорія держави і права : навч. посіб. Київ : Знання, 2008. 333 с.
2. Дідич Т. О. Правотворчі засади стабілізації розвитку суспільства. *Правова держава*. Одеса, 2009. Вип. 21. С. 143–150.
3. Крестовська Н.М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права: елементарний курс. Вид. 2-е. Харків : Одиссей, 2008. 432 с.
4. Теорія держави і права. Академічний курс : підруч. / О. В. Зайчук та ін. / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. 2-е вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 688 с.

*Павлишин Олег Володимирович,
професор кафедри філософії права та юридичної логіки
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент*

ПРАВОВА СИСТЕМА ЯК СЕМІОТИКО-ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ

Певним аналогом ключового для філософії права та семіотики права поняття правової реальності в загальній теорії права виступає поняття правової системи. Використання категорії правової системи в юриспруденції дає

можливість аналізувати та оцінювати позитивне право в цілісному вигляді, а не лише окремі його компоненти. Правова система є позитивним виміром правової реальності, поняттям, яке фіксує доступні для позитивного відображення та наукового дослідження елементи останньої у формальному, структурованому вигляді. Відповідні знакові конструкції, які містить правова система (найбільш відомі, це правотворчість, правозастосування, правова, юридична та правоохоронна діяльність [див.: 1] тощо), є значно більш дослідженими в сучасній теорії права, ніж їх метафізичні прообрази. Це підвищує цінність розробки даної категорії в новітніх семіотико-правових розвідках і зумовлює доволі детальне звернення до поняття та структури правової системи як знакового утворення [2, с. 132 – 136].

Насамперед, слід відзначити той факт, що категорія правової системи є відносно новою у нашій літературі, вона увійшла у науковий вжиток лише у 1980-ті роки і раніше майже не використовувалася. Найбільш ґрунтовними роботами, присвяченими сучасним правовим системам, є книга відомого французького юриста Р. Давида «Основні правові системи сучасності» (1988), двотомник «Правова система соціалізму» за редакцією А.М. Васильєва (1986–1987), книга М.І. Матузова «Правова система і особа» (1987), праця Ф.М. Решетнікова «Правові системи країн світу» (1993), робота В.М. Синюкова «Російська правова система» (1994), праця «Російська державна та правова система. Сучасний розвиток, проблеми, перспективи» за редакцією Ю.Н. Старілова (1999), монографія Н.М. Оніщенко «Правова система і держава в Україні» (2002), яка є однією з перших робіт з цієї проблематики, що з'явилася в Україні, монографія Л.А. Луць «Європейські міждержавні правові системи та проблеми інтеграції з ними правової системи України (теоретичні аспекти)» (2003) та навчальний посібник «Сучасні правові системи світу» (2003), наукові доповіді О.Ф. Скакун «Правова система України на правовій карті світу» (2004), масштабне п'ятитомне видання «Правова система України: історія, стан та перспективи», головою редакційної колегії якого є В. Я. Тацій (2008 – 2011), монографія М.Г. Хаустової «Національна правова система за умов розбудови правової демократичної державності в Україні» (2008), монографія «Правова система України в умовах сучасних національних та міжнародних тенденцій розбудови державності» за загальною редакцією Ю.Л. Бошицького (2012), монографії Б.В. Малишева «Судовий прецедент у правовій системі Англії» (2008), «Правова система (телеологічний вимір)» (2012), монографія О.С. Мельничук «Міська правова система: поняття та структура» (2014), ґрунтовною є нова монографія Л.Г. Удовики «Правова система України: глобалізаційні трансформації» (2014), в якій автор доводить, що трансформація правових систем, поряд із глобалізацією, визначається іншими різновекторними й дихотомічними процесами – глокалізації та локалізації, які зумовлюють відповідні тенденції правового розвитку. Заслужовують на увагу також дисертаційні дослідження, навчальні видання й наукові статті Р.М. Бірюкова, М.І. Малишка, Л.Г. Матвеевої, О.О. Мережка, М.Г. Хаустової та багатьох інших науковців.

Вивчення цих та деяких інших робіт, присвячених проблемам правової

системи, дозволяють зробити висновок про неоднозначність розуміння даного поняття різними науковцями. Зокрема, іноді згадується про вузьке та широке розуміння категорії «правова система», і, як правило, в ширшому розумінні – це поняття, яке на рівні з правом як системою норм охоплює низку інших компонентів правового життя суспільства. Причому в межах і з позицій загальної теорії права правову систему розглядають як одну з підсистем суспільства поряд з економічною, політичною, релігійною та іншими, надають їй відповідного широкого змісту.

У зв'язку з цим, на наше глибоке переконання, сумнівною є доцільність введення у науковий вжиток і розгляду вузького розуміння правової системи, згідно з яким зміст даного поняття фактично ототожнюється з легістською інтерпретацією поняття «право» як системи встановлених (або санкціонованих) державою загальнообов'язкових і формально-визначених правил поведінки, виконання яких забезпечується діяльністю системи державних органів та, зокрема, апарату державного примусу та відповідних репресивних інституцій.

Адже, як справедливо вказує Г.І. Муромцев, на відміну від багатьох інших понять, звернених «всередину» структури права, поняття «правова система» звернене насамперед «назовні», за її межі. Ця категорія, як вважають фахівці в галузі філософії права та загальної теорії права, відображає найвищий рівень абстракції з-поміж правових категорій, що характеризують право як системне явище [3, с. 281]. Саме тому далі ми розглянемо структурну побудову правової системи та місце правозастосування в її елементному складі.

Компоненти, які входять до правової системи, є неоднаковими за своїм значенням, юридичною природою, «питомою вагою», самостійністю, ступенем впливу на суспільні відносини, але водночас вони підкоряються деяким загальним закономірностям, характеризуються єдністю.

Як цілком слушно зазначають М.І. Матузов і В.М. Синюков, вичерпний перелік цих складових дати достатньо складно, оскільки правова система – складне, багат шарове, різнорівневе, ієрархічне та динамічне утворення, в структурі якого є свої системи й підсистеми, вузли та блоки. Багато з цих складових виступають у вигляді зв'язків, відносин, станів, режимів, статусів, гарантій, принципів, правосуб'єктності та інших специфічних феноменів, які утворюють велику інфраструктуру або середовище існування правової системи.

Головне – розуміти, що перед нами – не випадковий конгломерат різнорідних і не пов'язаних один з одним елементів, а цілісний феномен, певна багаторівнева система, функціонування якої – винятково складний процес.

Якщо абстрагуватися від онтологічної складності зазначеного державно-правового утворення і звернутися до конкретного поняття правової системи у теорії права, найбільш чітким нам видається визначення, запропоноване колективом вітчизняних правознавців: «правова система – сукупність внутрішньо узгоджених, взаємопов'язаних, соціально однорідних юридичних засобів, за допомогою яких держава здійснює необхідний нормативний вплив на суспільні відносини, закріплюючи, регулюючи, охороняючи і захищаючи їх від правопорушень».

Дане визначення перекликається із російськими зразками,

запропонованими М.І. Матузовим і В.К. Бабаєвим і відрізняється схильністю до характеристики правової системи як сукупності правових (юридичних) засобів, що впливають на суспільні відносини та регулюють їх.

Хоча, приміром, Г.І. Муромцев якраз наголошує на різноманітності елементів правової системи, виділяючи з-поміж них доктринально-філософський або ідеологічний (праворозуміння, поняття і категорії права і так далі), нормативний (тобто сукупність діючих у суспільстві правових норм), інституційний (тобто юридичні установи – правотворчі та правозастосовні) і соціологічний (правовідносини, застосування права, юридична практика) елементи.

Заради справедливості відзначимо й інші підходи до визначення правової системи, зокрема, слід звернути увагу на тлумачення О.Ф. Скакун – авторське розуміння правової системи як комплексу «взаємозалежних і узгоджених юридичних засобів, призначених для регулювання суспільних відносин, а також юридичних явищ, що виникають унаслідок такого регулювання (правові норми, правові принципи, правосвідомість, законодавство, правові відносини, юридичні установи, юридична техніка, правова культура, стан законності та її деформації, правопорядок та інші)» або як «обумовленої об'єктивними закономірностями розвитку суспільства цілісної системи юридичних явищ, що повсякчас діють унаслідок відтворення і використання людьми та їх організаціями (насамперед державою) для досягнення своїх цілей» [див.: 4].

Останнє є дуже схожим на визначення В.Д. Перевалова, котрий також розкриває суть правової системи через її спрямованість на суб'єктів права: «правова система – це цілісний комплекс правових явищ, зумовлений об'єктивними закономірностями розвитку суспільства, усвідомлений і постійно відтворюваний людьми та їх організаціями (державою), що використовується ними для досягнення своїх цілей».

За М.Й. Байтіним, який у визначенні правових явищ спирається на системний підхід, правова система є сукупністю внутрішньо організованих і взаємопов'язаних, класово однорідних і спрямованих зрештою до загальних цілей правових явищ, кожне з яких в межах єдиної структури виконує свою специфічну службову роль.

Іншою є позиція Ю.О. Тихомирова, що звертає увагу на нормативний характер даного утворення і представляє правову систему держави як структурно організований нормативний масив, який орієнтується, формується і діє на основі загальних принципів, в якому можна виділити цілі права, принципи побудови, порядок правотворчості, закони, підзаконні акти, акти місцевого самоврядування, схвалені міжнародні акти і норми, внутрішньосистемні правові зв'язки і співвідношення.

На думку О.П. Коцюби, якісна характеристика правової системи України повинна розглядатися за юридичними ознаками суб'єктів правовідносин, предмета регулювання, правових механізмів реалізації норм права, серцевиною нинішньої правової системи виділяється законодавство.

Нерідко сам термін використовується у різному контексті і для позначення різних за обсягом понять і явищ, є певна невизначеність з поняттям

«національна правова система» (наприклад, М.М. Марченко, даючи класифікацію західноєвропейських правових систем, користується терміном «національна правова система», а далі дає характеристику «правових систем соціалістичних та постсоціалістичних країн», вже не згадуючи про національну належність останніх).

Зустрічаємо також і певні неточності у розумінні правової системи, наприклад тезу про те, що «у будь-якій державі правова система, будучи невід'ємним елементом правової культури, детермінована історичними і географічними чинниками, є частина соціальної системи держави» [4, с. 237].

Йдеться про те, що деякі дослідники, думку яких ми розділяємо, вважають правову культуру елементом правової системи, а не навпаки, оскільки якщо приймати двозначність поняття «правова культура» в юриспруденції (припустити можливість існування в науковому вжитку її «вузького» та «широкого» розуміння), це породжує шкідливий для позитивної юридичної науки парадокс: правова культура (як статичний елемент правової системи) входить у саму себе (як у ширше, ніж правова система, утворення).

Звідси й постає необхідність, як уже зазначалося вище, надання правовій системі статусу категорії найвищого рівня абстракції серед правових категорій, які характеризують право як системне явище (з важливим семіотико-правовим зауваженням – в його позитивному вимірі). Хоча, безперечно, в іншому контексті та з позицій інших галузей знання правова культура може розглядатися і в ширшому розумінні, що потребує окремого відповідного уточнення.

Існує також точка зору, що «національна правова система може бути визначена як зумовлена об'єктивними закономірностями (в тому числі, культурними, історичними та географічними особливостями) розвитку певного об'єднання людей (громади, суспільства, держави, етносу) цілісна сукупність взаємно пов'язаних норм, правових інституцій та юридичних явищ, що постійно відтворюються та використовуються людьми у процесі співжиття в рамках локальної цивілізації» [5, с. 23] або ж як «конкретно-історична сукупність права (законодавства), юридичної практики і пануючої ідеології окремої країни (держави)».

Як відомо, у світі існує понад 200 національних правових систем, що, природно, істотно ускладнює їх порівняльно-правовий аналіз. Приміром, К. Цвайгерт за критерій класифікації правових систем бере цілком семіотико-правове за своїм характером поняття «правовий стиль», що складається з таких елементів, як походження та еволюція правової системи, своєрідність юридичного мислення, специфічних правових інститутів, природи джерел права і способів його тлумачення, ідеологічних чинників. На основі цього критерію К. Цвайгерт виокремлює низку правових кіл: романський, німецький, скандинавський, англо-американський, соціалістичний, ісламський, індуський.

Інші дослідники-компаративісти вирішують проблему класифікації правових систем в інакший спосіб, зокрема послідовники Р. Давида, беручи за основу критерії ідеології та юридичної техніки, виділяють три основні правові сім'ї (романо-німецьку правову сім'ю, сім'ю загального права, сім'ю

соціалістичного права), а також низка релігійних і традиційних правових сімей, що прилучаються до основних. Тут слід відзначити, що евристичний потенціал семіотичного підходу в юридичній компаративістиці потребує окремого докладного вивчення та детальної уваги, оскільки ця тема починає цікавити все більше коло дослідників (зокрема, його методологічна роль у порівняльно-правовому пізнанні вивчалася Ю.В. Чистяковою та іншими вченими, які формують спрямованість української філософії права на сучасному етапі її розвитку).

Попри певну неузгодженість позицій науковців щодо ключових ознак цієї знакової конструкції, серед найбільш значущих характеристик правової системи як об'єкта семіотичних досліджень варто виділити те, що вона: а) базується на праві; б) формується у зв'язку з правом; в) має вторинний характер щодо базисних відносин; г) існує у вигляді складного комплексного утворення; д) складається з низки елементів, з-поміж яких можна виокремити як статичні, так і динамічні елементи.

Серед так званих «статичних» знакових елементів відзначаємо систему права, систему законодавства, правові принципи, правову культуру, юридичні установи, юридичну техніку, юридичні терміни та правову політику. Серед «динамічних» складових варто назвати правотворчість, правореалізацію, юридичну практику та правові відносини.

Кінцевих цілей правового регулювання можливо досягнути лише за допомогою всієї сукупності юридичних засобів, якими володіє держава, а не за рахунок окремих з них, через це важливо, щоб усі ланки правової системи працювали чітко й безвідмовно, активно виконували свої функції. Кожна з цих складових правової (політико-правової) реальності, виражених у вказаних елементах правової системи та відповідних знакових конструкціях, може бути самостійним об'єктом семіотико-правового аналізу.

Очевидно, що дослідження правових явищ у контексті їх взаємозв'язку як елементів правової системи, в нерозривній єдності з нею відкриває широкі можливості для використання методу семіотико-правового аналізу, порівняльного методу під час вивчення правової дійсності, а також продуктивного застосування у сфері суспільних феноменів системного підходу та системно-структурного аналізу.

Список використаних джерел

1. Гусарев С. Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти : монографія. Київ : Знання, 2005. 375 с.
2. Павлишин О. В. Правова реальність як знакова система : монографія. Харків : Право, 2017. 336 с.
3. Проблемы общей теории права и государства : учеб. для вузов / Под общ. ред. В. С. Нерсисянца. Москва : НОРМА, 2002. 832 с.
4. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підруч. / Пер. з рос. Харків : Консум, 2001. 656 с.
5. Харитонов О. І., Харитонов Є. О. Порівняльне право Європи: Основи порівняльного правознавства. Європейські традиції. Харків, 2002. 592 с.